

## Dialog pokoleń w dialektologii historycznej

### Czym jest dialog?

W słownikowym rozumieniu wyraz *dialog* to „rozmowa dwóch osób”, „utwór literacki mający formę rozmowy, nieprzeznaczony do wystawienia na scenie” (to znaczenie jako nawiązujące do literaturoznawstwa nie będzie nas dalej interesować) i „wielokrotna wymiana opinii między stronami, mająca doprowadzić je do uzgodnienia stanowisk” (Żmigrodzki: hasło *Dialog*). Choć nasze codzienne doświadczenie stereotypowo podsuwa nam myśl, że uczestników i dialogu, i rozmowy łączy jedność czasu i miejsca, to jednak definicja słownikowa tego nie potwierdza. Kolokacje trzeciego ze znaczeń – np. *dialog ekumeniczny, międzykulturowy, międzyreligijny, polityczny, społeczny, między religiami, między rządem a opozycją, z niewierzącymi, z islamem, z judaizmem, z opozycją, z władzami* – wskazują, że stronami dialogu nie zawsze są ludzie, lecz ich wytwory, reprezentacje. Tu dialog rozumiany jest jako ‘kontaktowanie się’. W niniejszej pracy dialog będzie więc rozumiany jako wymiana myśli za pomocą słów, w którą wchodzi ludzie lub ich wytwory istniejący/istniejące lub nie w tym samym czasie i miejscu.

Przywołany w tytule tomu *Dialog pokoleń* rozumieć można jako podstawową cechę umożliwiającą trwanie kultury, transmisję międzygeneracyjną. Zakłada ona nie tylko przekazywanie z pokolenia na pokolenie elementów stałych, ale i wnoszenie przez poszczególne pokolenia innowacji, elementów zmiennych. W takim ujęciu i kultura, i język stanowią nieustanny dialog pokoleń. Piękną tego metaforę znajdujemy w *Życiu i przygodach Remusa Aleksandra Majkowskiego*: „kiedy jechałem okrętem po dalekich morzach, widziałem wyrastające z dna morskiego dziwne niby-drzewa. Ale nie były to żadne drzewa, tylko budowle morskich stworzeń, które znają uczeni. Budowle te nazywają koralami. Każde pokolenie tych stworzeń buduje kawałek tego niby-drzewa i umiera, a wtedy nawet ich groby stają się częściami ich budowli, wciąż rosnącej ku niebu i słońcu” (Majkowski 1964: 90).

W niniejszym artykule zajmować nas będzie to, w jaki sposób gwara z tekstów historycznych przemawia do nas, ludzi żyjących na początku XXI wieku. (Będą to oczywiście typy uogólnione, najczęstsze, nie zaś wszystkie możliwe, tj. dialog imputowany, nieuświadomiony, wyparty, stylizowany, zamierzony<sup>1</sup> – temu ostatniemu jako charakterystycznemu dla naukowego okresu badań dialektologicznych poświęcono więcej uwagi.) Ważna przy tym będzie intencja powstania tekstu z elementami gwarowymi, ich status w tekście, jak też pozycja gwary pośród innych odmian polszczyzny. Jest to tym samym swoisty dialog twórców tekstów z gwarą i ich współczesnych badaczy.

### Czym jest dialektologia historyczna?

Odwołajmy się znów do źródeł elementarnych, by pokazać stan wiedzy powszechnej w interesującym nas zakresie. Celem dialektologii historycznej jest „ustalenie chronologii i zasięgów terytorialnych różnych zjawisk językowych w przeszłości [...]” (Urbańczyk 1978: 67). Zbieżne jest to z wiedzą intuicyjną, wydedukowaną na podstawie samej nazwy dziedziny. Kryją się tu jednak pułapki. Nie chodzi bowiem o każdą przeszłość, gdyż jak wynika z dalszej części definicji oraz egzemplifikacji, dialektologia historyczna ogranicza się niemal do staropolszczyzny: „Ponieważ jęz. staropolski dostępny jest badaniom tylko w tej formie, w jakiej przekazały nam go różne zabytki językowe, zrozumiałe się staje oparcie dialektologii historycznej na podstawach filologicznych. Nieświadomie przekazane przez pisarzy średniowiecznych rękopisów, a niekiedy także przez późniejsze druki, pewne cechy dawnych polskich dialektów uzupełnione są wzmiankami o dialektyzmach, pozostawionymi przez starszych gramatykarzy i słownikarzy” (Urbańczyk 1978: 67)<sup>2</sup>. Nie jest też tak, że dialektologia historyczna opiera się wyłącznie na metodach filologicznych. Inną metodę od początku lansował K. Nitsch, wychodząc ze współczesnego mu stanu gwar polskich i próbując rzutować go w przeszłość (Kość 2003: 274–275)<sup>3</sup>. Uwagi również tego badacza dotyczyły czasów najdawniejszych.

Dopiero z czasem rozpoczęto badania nad geograficznym zróżnicowaniem polszczyzny epok późniejszych. Póki pozostajemy na gruncie materiałów średniopolskich – myślę, że – nie ma problemu w uznaniu ich za przynależne do

---

<sup>1</sup> Typy te zostały wyodrębnione na podstawie sposobu umieszczenia cech gwarowych w wypowiedzi, istnienia opozycji gwara – język literacki, sposobu utrwalenia wypowiedzi, autora i rejestratora wypowiedzi, stosunku autora do cech gwarowych. Zbiorcze zestawienie typów i cech przedstawia Tabela 1.

<sup>2</sup> Por.: Zwoliński 1952.

<sup>3</sup> Por. też: Kość 2000, czy podstawowe opracowanie: Nitsch 1948.

zakresu dialektologii historycznej. Co jednak z nowopolszczyzną? Już XIX wiek przynosi komplikację dotychczasowej sytuacji. Z jednej strony mamy do dyspozycji tak jak w epokach wcześniejszych analizę tekstów z cechami gwarowymi pochodzącymi od niechłopów, uwagi metajęzykowe, z drugiej zaś – pojawiają się utrwalone teksty autorstwa chłopskiego oraz na o wiele szerszą niż wcześniej skalę przekazy literackie o mowie wsi. (Warto tu też podkreślić realistyczne podejście literatury XIX wieku m.in. do spraw języka).

Prawdziwą zaś rewolucję przynosi następne stulecie, kiedy to możliwe staje się dźwiękowe utrwalenie gwary i tym samym pozbycie się w czasie analiz pośrednictwa pisma i wynikających z tego wszystkich niedoskonałości czy przekłamań<sup>4</sup>. Czy więc dialektologia historyczna zajmuje się okresem do wieku XIX, również tym stuleciem, czy sięga nawet w wiek XX? Wobec upływającego czasu materiały, na których zbudowano niezwykle bogaty dorobek polskiej dialektologii w XX w., stają się w coraz większym stopniu materiałem historycznym. Tym bardziej, jeśli przypomnimy, że na informatorów wybierano osoby najstarsze. Czy więc dialektologia dwudziestowieczna jest już po części historyczna? Z powyższych rozważań widać, że odczucie historyczności i współczesności jest względne, a obecnie zakres tej pierwszej znacznie się rozszerza. Wydaje się jednak, że zaliczenie przekazów XIX-wiecznych do dialektologii historycznej nie wzbudza zastrzeżeń, choć zdawać sobie należy sprawę z arbitralności, heterogeniczności i niewystarczalności samego pojęcia dialektologii historycznej. Poniższa typologia dialogów jest po części odpowiedzią na powyższe jej niedostatki.

### Dialog imputowany<sup>5</sup>

Jest to przypadek najstarszych tekstów staropolskich. Dialog jest imputowany, bo i samo używanie gwary (częściej używa się terminu dialekt) w tekście, np. Bulli gnieźnieńskiej, Kazań świętokrzyskich, rot sądowych badacze XX-wieczni imputują autorom tych tekstów. W sytuacji wąskiej podstawy materiałowej, nikłej wiedzy o autorach tekstów, istnienia w większej mierze przypuszczeń i domysłów niż stwierdzonych faktów projektuje się w przeszłość stan XX-wieczny z ostrym

<sup>4</sup> Chodzi o zakłócenia w oddawaniu warstwy dźwiękowej gwary powstałe ze względu na niedostosowanie do niej polskiej ortografii, np. litery *h* i *ch* w gwarach z bezdźwięczną tylko spółgłoską szczelinową tylnojęzykową, brak znaków na samogłoski pochyłone itd.

<sup>5</sup> *Imputować* w używanym tu znaczeniu 'przypisywać coś komuś' pozbawione jest negatywnej konotacji w postaci składnika 'coś ujemnego' czy 'pomawiać, posądzać o coś' (Tokarski 1980: 302).

podziałem „gwary – język literacki” oraz z używaniem terminologii wypracowanej na gruncie dialektologii XX-wiecznej w odniesieniu do stanów wcześniejszych.

Słusznie więc Zenon Klemensiewicz stwierdza, że „O przeciwstawieniu się języka literackiego jako całości gwarom lokalnym zapewne nie można w owej epoce [XIV-XV w. – B.O.] mówić, ale bo też taki postulat jest usprawiedliwiony dopiero w odniesieniu do stosunków, które stanowią późny, a nie początkowy etap rozwoju języka literackiego” (Klemensiewicz 1961: 153). Podobnie Stanisław Urbańczyk widzi odmienność stanu dawnego od dzisiejszego, co próbuje oddać przez tworzoną przez siebie terminologię. Wyodrębnia więc dialekty plemienne istniejące do czasów okrzepnięcia państwowości polskiej w XI wieku i dialekty poplemienne, które z tych pierwszych powstały (Urbańczyk 1968: 30–32). W innym zaś miejscu wspomniany badacz pisze, że „co najmniej do XVI wieku tak szlachta, jak chłopci, nie różnili się językowo. Dopiero druga połowa XVI wieku zaczyna tworzyć językowe przeciwstawienie chłopów i ich dialektów szlachcie i miastu [...]. Powstanie gwar ludowych zamyka wczesny okres rozwoju języka etnicznego” (Urbańczyk 1968: 61–62).

Skoro zatem gwary były wspólne dla ludu, jak i pozostałych grup społeczeństwa polskiego, czy można je nazywać gwarami? Odpowiedź twierdząca unieważnia tak podstawową cechę gwary i dialektu jak ich używanie przez ludność wiejską i odmienność od języka ogólnego (Urbańczyk 1978: hasło *Gwara*). Konsekwencją tego byłoby włączenie wszystkich badań nad polszczyzną wcześniejszą niż XVI-wieczna do badań z dialektologii historycznej nie zaś historii języka. Odpowiedź negatywna powoduje wykluczenie takich tekstów z obszaru zainteresowania dialektologii historycznej. Chyba że będziemy w tej odmianie języka widzieć poprzedników gwar w rozumieniu dialektologii dwudziestowiecznej. Wtedy jednak wpisujemy w pojęcie gwary możliwość zmiany cech definicyjnych, przed którą dialektolodzy w XX wieku dość długo się bronili. Wystarczy wspomnieć kwestie oddziaływania na gwary polszczyzny ogólnej i wyrokowanie spowodowanego tym ich zmierzchu.

## Dialog nieświadomiony

Mamy z nim do czynienia wtedy, kiedy można już odróżnić gwarę od polszczyzny literackiej. Jednocześnie ze względu na niedostateczne opanowanie normy drugiej z odmian pojawiają się w niej elementy gwarowe. (Aż do XIX wieku autorami tekstów z takimi wtrętami gwarowymi niemal w całości nie są chłopci). Dialog tego typu określam jako nieświadomiony, ponieważ autorzy tekstów nie byli świadomi gwarowego charakteru wprowadzonych przez siebie form, choć z istnienia odmiany literackiej i gwarowej polszczyzny zdawali sobie sprawę.

Ich wypowiedzi są więc niejednorodne pod względem językowym; stanowią mieszaninę literacko-gwarową. Pojawia się więc konieczność wydestylowania z tekstu jednostek gwarowych. Można tu zastosować cztery podstawowe procedury badawcze:

- 1) Opinie świadków epoki, w tym gramatyków, autorów poradników, słowników itp. o mowie ludu, gminu, pospólstwa itd.
- 2) Poświadczenie – lub bardziej dla nas istotny brak poświadczenia – w słownikach i innych tekstach z epoki. Zakładać możemy, że wśród jednostek nieodnotowanych w słownikach znajdują się gwaryzmy, ale też potoczny czy okazjonalizm – należy zachować ostrożność.
- 3) Precypitacja – rzutowanie w przeszłość cech leksykalnych na podstawie porównania stanu dawnego ze stanem późniejszym, zwłaszcza współczesnych gwar.
- 4) Retardacja – rzutowanie w przyszłość cech leksykalnych na podstawie porównania stanu późniejszego z wcześniejszym (Osowski 2016c).

Obiecujący materiał językowy zapowiadały połączenia wyrazów (i dłuższych ciągów wyrazowych) z elementem *alias* lub *czyli*, w których pojawiały się wyrazy gwarowe, np. *Ogrodów trzech bez połowę, to jest na jednym przeciwko szemborzy, czyli stajen, Na ogrodzie niedaleko chałupy po Janie zagrodniku zbiegłym będącym kapusty czyli szalków rzadkich zagonów* 5. Niestety, dokładniejsza analiza (Osowski 2016a) tego typu połączeń wykazała, że zestawienie wyrazów literackich i nieliterackich stanowi tylko niewielki procent całości. Ponadto wiedza o tym, które jednostki należą do normy polszczyzny literackiej a które się w niej nie mieszają oraz jaki jest tych drugich charakter (gwarowy, regionalny, kolokwialny, archaiczny, innowacyjny, indywidualny, okazjonalny) nie jest zawarta w tekście, lecz badacz musi do niej dotrzeć poprzez wykorzystanie wcześniej przywołanych procedur.

## Dialog wyparty

To określenie stosuję do sytuacji, gdy autor zna gwarę i najprawdopodobniej używa jej w mowie, jednak w piśmie stara się jej unikać. Rozbieżności między nią a polszczyzną literacką powodują interferencje. W tekstach przyjmują one postać wtrętów gwarowych, hiperyzmów, korekt (Migdał 1999) i autokorekt. Dla wszystkich tych zjawisk wspólne jest niedostateczne opanowanie normy literackiej, która nie jest w stanie przykryć podłoża gwarowego. Tu też chciałbym zaproponować nieco inne spojrzenie na tego typu zjawisko (Osowski 2016b). Zazwyczaj nieliczne i niekonsekwentne wtręty gwarowe w tekst pisany interpretowane są jako ustępowanie gwary przed polszczyzną literacką. (Analogię stanowi tu wiek

XX, gdy na wsi zakończył się monopol gwary jako środka komunikacyjnego chłopów coraz częściej znających język ogólny). W ramach pewnego eksperymentu badawczego spróbujmy pomyśleć o osobie zapisującej teksty jak o zdającej sobie sprawę z odmienności mówienia i pisania oraz środków językowych służących tym dwóm sposobom komunikacji<sup>6</sup>. Zatem nasz wyobrażony autor zdaje sobie sprawę, że pisać należy, używając norm polszczyzny literackiej, natomiast w mowie nie ma takich restrykcji. Jest więc do pomyślenia sytuacja, by ta sama osoba używała polszczyzny literackiej – w piśmie – i środków spoza niej, nawet gwarowych, w mowie. Wtedy zaś obecność elementów gwarowych w wypowiedzi pisanej nie świadczy o ich słabości, lecz wręcz przeciwnie – o ich trwałości.

Z czasem zresztą relacje między gwarą a językiem literackim zmieniają się – równowaga między nimi zaczyna się chwiać i przewagę zdobywa język literacki. Ciekawie w tym kontekście brzmi wypowiedź Euzebiusza Słowackiego odnośnie do wymagań stawianych językowi poezji: „iak tylko moda oswoi wszystkich z takimi sposobami mówienia [rozmowy lekkiej i obcowania wielkiego świata – B.O.], iak tylko pospółstwo używać ich zacznie, zamienią się one w gminne i nieszlachetne” (Słowacki 1826). W opinii powszechnej gwara jest odmianą języka nienadążającą za polszczyzną literacką, opóźnioną w stosunku do jej normy. Ewokuje to od razu opozycję ‚postęp – zacofanie’ i związane z nią wartościowanie pozytywne – negatywne. Tymczasem wypowiedź E. Słowackiego pokazuje, że dogonienie języka literackiego przez gwarę nic nie zmienia. Przejęcie przez nią słownictwa z wyższego rejestru nie powoduje jej uwznioślenia, lecz obniżenie rangi przejętej leksyki. W świecie XIX-wiecznych realiów gwara jest odmianą zawsze gorszą i niższą, a podziały językowe nakładają się na społeczne. Nic więc dziwnego, że elementów gwarowych za wszelką cenę starano się wyprzeć, by uniknąć stygmatyzacji.

## Dialog stylizowany

Rozwija się przede wszystkim w XIX i XX stuleciu, gdy powieść realistyczna i naturalistyczna próbuje werystycznie oddać zróżnicowanie społeczne swoich bohaterów, w tym tych pochodzących ze wsi. *Chłopi* i niektóre nowele Władysława Reymonta, *Konopielka* Edwarda Redlińskiego, opowiadania Stefana Żeromskiego

---

<sup>6</sup> O świadomości tego faktu można już na pewno mówić w odniesieniu do Oświecenia w Polsce. Być może i wcześniej byłoby to możliwe.

(*Do naszego Boga, Poganin*), sztuki K. Miarki, J. Ligonii, P. Kołodziejki, M. Simona, F.T. Borysa i A. Świdra to tylko wybrane przykłady udanej dialektyzacji<sup>7</sup>.

Z dialogiem stylizowanym mamy zatem do czynienia wtedy, gdy gwara staje się tworzywem literackim. Jest więc umieszczana w tekście świadomie, choć nie w celach komunikacyjnych, lecz metainformacyjnych (Dubisz 1988: 618). Zresztą jak pokazały badania, w przypadku stylizacji gwarowej nie chodzi o przedstawienie autentycznej gwary danego terenu, lecz jej wyobrażenie panujące wśród czytelników, pewien stereotyp dialektu ludowego. Na płaszczyźnie graficzno-fonetycznej należą do niego ścieśnienia samogłosek, odstępstwa od przegłosu polskiego, rozszerzenia artykulacji samogłosek w sąsiedztwie spółgłosek półotwartych, nagłosowe spółgłoski protetyczne, uproszczenia grup spółgłoskowych, mazurzenie, zanik spółgłosek w wygłosie, skrócone formy wyrazowe (Dubisz 1988: 620–622)<sup>8</sup>.

Ostatnio zwrócono uwagę na dialektyzację w formach pozaliterackich: filmach i serialach. Monika Kresa stwierdza, że punktem odniesienia jest tu lepiej zbadana stylizacja językowa w literaturze, choć nie wszystkie jej narzędzia badawcze sprawdzają się w odniesieniu do stylizacji filmowej. Różnice dotyczą m.in. zakresu stylizowanych warstw (dialogi, narracja), rodzaju wyznaczników stylizacji i wykorzystywania w filmie niemożliwych do oddania w piśmie elementów fonetycznych, jak akcent czy intonacja (Kresa 2014: 333).

### Dialog zamierzony (projektowany, jawny)

Pojawia się wraz z rozwojem dialektologii naukowej, kiedy to gwarę utrwała się intencjonalnie a rejestracja tekstu gwarowego jest celem samym w sobie. To podstawowa różnica między tym rodzajem dialogu a wcześniej opisanymi, gdy gwara w tekście istniała jako okoliczność towarzysząca, rejestrowana była niejako przy okazji. Zmienia to również podejście badawcze do wypowiedzi reprezentujących ten typ dialogu. Dialektolog może poświęcić się analizie czystej gwary, nie musi zaś jej wypreparowywać z tekstu, np. metodą filologiczną.

Wcześniej opisane typy dialogów występowały przede wszystkim w tekstach pisanych, podobnie początkowo dialog zamierzony, choć wraz z rozwojem techniki pojawiły się też wypowiedzi utrwalone dźwiękowo. Tu w końcu mieszczą się wypowiedzi pochodzące przede wszystkim od chłopów (czy też dziś: mieszkańców wsi), gdy tymczasem wcześniej – ze względu na jedynie utrwalające medium

<sup>7</sup> Wymienić tu można jako przykładowe opracowania: Wawrzyniak 2003, Gałęcki 1998, Handke 2002, Siuciak 1998.

<sup>8</sup> Por. też: Dubisz 2013: 37–66.

pisma – teksty pochodziły od autorów niechłopskich, u których doszukiwano się wpływów gwary. Pewnym paradoksem jest to, że niemal od samego początku istnienia dialektologii naukowej twierdzono, że gwara interferuje z językiem ogólnym, a więc zasadnicza różnica między dialogiem zamierzonym a pozostałymi zostaje zniesiona. Próbowano sobie z tym poradzić poprzez dobór informatorów. Kazimierz Nitsch i Mieczysław Małecki na informatorów wybierali tych, którzy m.in. w opinii naczelnika gminy i innych mieszkańców gadali „prawdziwie po chłopsku” (Małecki, Nitsch 1934: 18), zaś na punkty badawcze wsie, w których „gwara przypuszczalnie dobrze się zachowała, nietknięta przez większy wpływ miasta” (Małecki, Nitsch 1934: 9).

Wraz z rozwojem dialektologii naukowej pojawiły się idee wpisania dialogu pokoleń w metodologię tej dziedziny. Ludwik Zabrocki organizując prace Archiwum Fonograficznego na uniwersytecie w Poznaniu, zakładał powtarzanie nagrań co 25 lat, by w ten sposób uzyskać obraz mowy polskiej w równych odstępach (Zabrocki 1948: 516). Wzmiankowany okres odpowiada mniej więcej jednemu pokoleniu, był więc w praktyce plan L. Zabrockiego projektem utrwalania mowy kolejnych pokoleń Polaków. Podobny cel, rejestracji zmian pokoleniowych w gwarach wielkopolskich, przyświecał podjętym w Pracowni Dialektologicznej UAM pod kierunkiem Jerzego Sierociuka około 30 lat po zbieraniu materiału do *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW 1979–2005) badaniom terenowym<sup>9</sup>.

Inną koncepcję dialogu pokoleń w dialektologii realizują prace J. Sierociuka (Sierociuk 2006, 2012, 2015) i Zenona Sobierajskiego (Sobierajski 1996, 1999, 2004a, 2004b). W odróżnieniu od wcześniej opisanego **dialogu diachronicznego** ten można by określić jako **dialog synchroniczny**. Nie są to badania pokoleń żyjących w różnym czasie, jak wcześniej, lecz badania różnych pokoleń żyjących w jednym czasie. Analizy tego typu stały się możliwe, gdy zdano sobie sprawę, że język mieszkańców wsi nie jest monolitem, a jednym z ważniejszych czynników dyferencjacji jest wiek.

W ramach podsumowania przyjrzymy się Tabeli 1., w której zestawiono poruszane we wcześniejszym wywodzie czynniki charakteryzujące dany typ dialogu. Należą do nich: sposób umieszczenia cech gwarowych w wypowiedzi, istnienie opozycji „gwara – język literacki”, sposób utrwalenia wypowiedzi, autor wypowiedzi, rejestrator wypowiedzi i stosunek autora do cech gwarowych (zwalczanie bądź nie). Omówione zostaną wg kolejności umieszczenia w Tabeli 1.

<sup>9</sup> Ich wynikiem są zdeponowane obecnie w Pracowni Dialektologicznej UAM nagranie oraz opracowania, np.: Woźna, Osowski 2007, Osowski 2014.



Rodzaj dialogu	Opozycja gwara: język literacki	Sposób umieszczenia cech gwarowych	Zwalczanie cech gwarowych	Autor wypowiedzi	Rejestrator tekstu	Sposób utrwalenia wypowiedzi
Imputowany	Nie istnieje	Nieświadomy	Nie	Chłop/ Niechłop	Niedialektolog	W piśmie
Nieświadomiony	Istnieje	Nieświadomy	Tak / Nie	Niechłop	Niedialektolog	W piśmie (Dźwiękowo)
Wyparty	Istnieje	Nieświadomy	Tak	Niechłop	Niedialektolog	W piśmie (Dźwiękowo)
Stylizowany	Istnieje	Świadomy	Nie	Niechłop	Niedialektolog	W piśmie / Dźwiękowo
Zamierzony	Istnieje	Świadomy	Nie	Chłop	Dialektolog	W piśmie / Dźwiękowo

Tabela 1.

Istnienie opozycji gwary i języka literackiego jest podstawowym punktem naszych rozważań. Póki tego rozróżnienia nie ma, można mówić jedynie o istnieniu zjawisk językowych, które dopiero w późniejszych etapach języka będą miały charakter gwarowy. Jednocześnie pojawienie się wspomnianej opozycji uruchamia proces unikania cech gwarowych, czego dotyczą dwa kolejne czynniki.

Świadome umieszczenie cech gwarowych w wypowiedzi blokowane jest przez nacechowanie gwary jako odmiany gorszej czy typowej dla osób niewykształconych. Dopiero uznanie jej za wartość i odmienny od polszczyzny literackiej sposób komunikacji umożliwiło jej świadome wprowadzanie do tekstu. W wypowiedziach stylizowanych, jak pokazali badacze dialektyzacji, rzadko mamy do czynienia z oddaniem prawdziwej gwary, a częściej z jej autorską kreacją. Wprowadzenie gwary motywowane jest w tych wypowiedziach ponadto oddaniem kolorytu lokalnego i funkcją estetyczną. Teksty utrwalone przez dialektologów różnią się od stylizacji wiernością zapisu i postawą naukową.

W sytuacji, kiedy nie istnieje jeszcze opozycja języka literackiego i gwary, trudno mówić o zwalczaniu cech gwarowych. Nie są zwalczane, ponieważ nie są jako takie postrzegane czy nawet nie mogą być jako takie postrzegane. Zaistnienie tej opozycji uruchamia omówiony we wcześniejszym akapicie proces blokowania zjawisk gwarowych. W dialogu nieuświadomionym zablokowane zostają uświadomione cechy gwarowe, natomiast pozostałe – przedostają się do wypowiedzi. W dialogu wypartym opanowanie normy jest już na tyle duże, że cechy gwarowe nie przedostają się do wypowiedzi w swej czystej postaci. O ich występowaniu w mowie autora świadczą jednak hiperyzmy czy korekty. W dialogu stylizowanym i zamierzonym cechy gwarowe ponownie nie są usuwane, co wiąże się z omówionym wcześniej ich celowym wprowadzaniem do tekstu.

Korelacja między autorem a rejestratorem wypowiedzi bierze się – poza dialogiem imputowanym i zamierzonym – ze spełniania tych funkcji przez jedną osobę. Tymczasem w dialogu zamierzonym są to zawsze dwie różne osoby: chłop, którego wypowiedź jest utrwalana, i dialektolog, który ją utrwał. W dialogu imputowanym role autora i rejestratora mogą być rozdzielone (np. świadkowie w średniowiecznym procesie sądowym i pisarz), lecz nie muszą (np. prywatne listy).

Sposób utrwalenia wypowiedzi jest najbardziej zmiennym czynnikiem. Aż do przełomu XX i XXI wieku można było przyjąć, że dialog imputowany, nieuświadomiony i wyparty przejawiały się z tekstach zapisanych, zaś stylizowany i zamierzony – najpierw jako wypowiedzi utrwalone na piśmie, a następnie również dźwiękowo (lub audiowizualnie), np. jako nagrania czy adaptacje filmowe lub telewizyjne. Po wspomnianym przełomie wieków wraz z upowszechnieniem urządzeń nagrywających również dialog nieuświadomiony i wyparty mogą być utrwalone dźwiękowo.

Z ostatniego akapitu wypływa jeszcze jedna ważna konstatacja. Przedstawiony w artykule porządek chronologiczny typów dialogu nie zakłada wypierania typu starszego przez nowszy, lecz dołączanie nowszych obok starszych. Współcześnie więc w środowisku językoznawców dominuje dialog zamierzony, ale w wypowiedziach niespecjalistów znaleźć można typ dialogu nieuświadomionego, wypartego czy stylizowanego. Jedynie dialog imputowany nie może zaistnieć ze względu na istnienie opozycji gwary i języka ogólnego.

### Bibliografia

- AJKLW 1979–2005: *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. I–VI, oprac. zespołowo pod red. Z. Sobierajskiego i J. Burszty, Wrocław 1979–1991, t. VII, oprac. zespołowo pod red. Z. Sobierajskiego, Wrocław 1992, t. VIII–XI, red. Z. Sobierajski, Poznań 1994–2005.
- Dubisz S., 1988, *Formy i funkcje stylizacji gwarowej w ludowym nurcie prozy*, „Polonistyka”, nr 8, s. 610–622.
- Dubisz S., 2013, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione, t. 1, Dialektologia i jej pogranicza*, Warszawa.
- Galecki Z., 1998, *Elementy stylizacji gwarowej w unickich opowiadaniach Stefana Żeromskiego* [w:] W. Kupiszewski (red.), *Studia językoznawcze. Praca zbiorowa*, Kielce–Warszawa, s. 145–150.
- Klemensiewicz Z., 1961, *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa.
- Kość J., 2000, *Aspekty historyczne dialektologii opisowej a dialektologia historyczna* [w:] W. Książek-Bryłowa, H. Duda (red.), *Język polski. Współczesność i historia*, Lublin, s. 173–182.
- Kość J., 2003, *Kazimierza Nitscha i Witolda Taszyckiego koncepcje rekonstrukcji historycznodialektalnej* [w:] W. Książek-Bryłowa, H. Duda (red.), *Język polski. Współczesność. Historia*, t. 4, Lublin, s. 269–284.
- Kresa M., 2014, *Stylizacja gwarowa w serialu Blondynka w reżyserii Mirosława Gronowskiego* [w:] M. Rak, K. Sikora (red.), *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst” (Kraków, 27–28 września 2013 r.)*, Kraków, s. 331–342.
- Handke K., 2002, *Gwara u Stefana Żeromskiego* [w:] S. Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejniewi*, Łódź, s. 205–214.
- Majkowski A., 1964, *Życie i przygody Remusa*, przeł. L. Bądkowski, Gdynia.
- Małecki M., Nitsch K., 1934, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, cz. 2, *Wstęp, objaśnienia, wykazy wyrazów*, Kraków.
- Migdał J., 1999, *O języku Andrzeja Glabera z Kobylina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnorennesansowej*, Poznań.
- Nitsch K., 1948, *Co to jest dialektologia historyczna?*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” VIII, s. 119–122.

- Osowski B., 2014, *Przymiotniki w języku mieszkańców dwóch miejscowości w Wielkopolsce. Aspekt diachroniczny* [w:] M. Mączyński, E. Horyń (red.), *Język w środowisku wiejskim*. W 110. rocznicę urodzin Profesora Eugeniusza Pawłowskiego, t. 1, Kraków, s. 217–224.
- Osowski B., 2016a, *Alias i czyli jako przedmiot zainteresowania dialektologa historycznego*, „Prace Filologiczne” LXVIII, s. 327–340.
- Osowski B., 2016b, *Czy inwentarze dóbr szlacheckich mogą być źródłem do badań dialektologicznych? Problem piśmienności i odmian polszczyzny* [w:] M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska (red.), *System – Tekst – Człowiek. Studia nad dawnymi i współczesnymi językami słowiańskimi*, Toruń [w opracowaniu].
- Osowski B., 2016c, *O jednym z XVIII-wiecznych źródeł dialektologii historycznej z terenu Wielkopolski* [w:] B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka, A. Piotrowska-Wojaczyk (red.), *Język w regionie – region w języku*, Poznań, s. 93–108.
- Sierociuk J., 2006, *Pokoleniowość – jeden z czynników różnicujący słowotwórstwo języka mieszkańców wsi* [w:] A.A. Лукашанец (red.), *Функцыянальныя аспекты словаўтарэння. Даклады IX Міжнароднай навуковай канферэнцыі Камісіі на славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў*, Мінск, s. 329–336.
- Sierociuk J., 2012, *Specyfika słowotwórstwa gwarowego w świetle danych korpusowych* [w:] Б. Ђорић, Р. Драгићевић (red.), *Творба речи и њени ресурси у словенским езицима. Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету славістов*, Београд, s. 331–340.
- Sierociuk J., 2015, *Na ile w badaniach językowych można mówić o pokoleniu?* [w:] E. Wierzbicka-Piotrowska (red.), *Dialog pokoleń. W języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*, Warszawa, s. 41–50.
- Siuciak M., 1998, *Język śląskich utworów scenicznych z lat 1864–1922*, Katowice.
- Słowacki E., 1826, *Prawidła wymowy i poezyi*, Wilno.
- Sobierajski Z., 1996, *Zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich. 1. Gwara tzw. Mazurów wieleńskich w Drawsku nad Notecią* [w:] S. Mikołajczak, A. Sieradzki (red.), *W przyjacielskim kręgu. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Zagórskiemu w 70. rocznicę urodzin*, Poznań, s. 79–90.
- Sobierajski Z., 1999, *Zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich. 2. Gwara Dąbrówski Wlkp. koło Zbąszynka w Wielkopolsce zachodniej* [w:] M. Borejszo, S. Mikołajczak (red.), *Silva rerum. Księga poświęcona Profesorowi Markowi Kornaszewskiemu w 70. rocznicę urodzin*, Poznań, s. 58–75.
- Sobierajski Z., 2004a, *Zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich. 3. Gwara Sławska koło Konina w Wielkopolsce wschodniej*, „Slavia Occidentalis” LXI, s. 51–59.
- Sobierajski Z., 2004b, *Zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich. 4. Gwara wsi Żydówko-Łubowo koło Gniezna w Wielkopolsce środkowej. Uwagi wstępne*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcze” XI, s. 143–151.
- Tokarski J. (red), 1980, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa.
- Urbańczyk S., 1968, *Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia*, Warszawa.

- Urbańczyk S. (red.), 1978, *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Wawrzyniak K., 2003, *Dialektyzacja składni w wybranych nowelach Władysława Reymonta*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska. Językoznawstwo”, s. 189–199.
- Woźna D., Osowski B., 2007, *Zmiany leksykalne w polu semantycznym POLE w języku mieszkańców Bukówca Górnego (pow. leszczyński) w ostatnich 30 latach* [w:] J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś*, t. 4, *Konteksty dialektologii*, Poznań, s. 315–323.
- Zabrocki L., 1948, *Archiwum Fonograficzne Instytutu Zachodnio-słowiańskiego Uniwersytetu Poznańskiego*, „Slavia Occidentalis”. XIX, s. 515–517.
- Zwoliński P., 1952, *Wypowiedzi gramatyków XVI i XVII wieku o dialektyzmach w ówczesnej polszczyźnie*, „Pamiętnik Literacki” XLIII, z. 1–2, s. 374–407.
- Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, wsjp.pl [dostęp 29.01.16].

## The dialogue of generations in historical dialectology

### Summary

The starting point for the considerations presented in the paper is arbitrariness, heterogeneity and inadequacy of the term of the historical dialectology. The article shows how the dialect of historical texts speaks to people living at the beginning of the 21st century. The criteria for analysis are: the existence of opposition ‘dialect – literary language’, the way the dialectal features are placed in the expression, the attitude towards them (a removal or not), the author and the recorder of the expression, a way of fixation of expressions. In this way I distinguished dialogue imputed (imputowany), unconscious (nieuświadomiony), repressed (wyparty), stylized (stylizowany), intended (zamierzony).

**Keywords:** historical dialectology, history of language, Polish language.

**Słowa kluczowe:** dialektologia historyczna, historia języka, język polski.